

VOORWOORD

In deze tijden waarin de relatie tussen religie en geweld volop ter discussie staat kan het goed zijn te reflecteren over de vraag naar religie en verantwoordelijkheid in het algemeen. In dit themanummer, tot stand gekomen met de medewerking van het *Institutum Iudaicum*, bespreken drie auteurs dit universele probleem vanuit de joodse context, waarbij zowel Bijbelse, filosofische als literaire thema's aan bod komen.

In zijn bijdrage bespreekt Dennis Baert de Bijbelse achtergrond van de joodse denkers Martin Buber en Franz Rosenzweig. Daarbij worden de filosofieën van beide denkers elk gelezen vanuit een specifiek Bijbelfiguur. Buber en het onderscheid tussen de mens gericht op de Ander (*Du*) en de mens gericht op het 'Es' wordt gelezen vanuit Adam, geïnspireerd door de lezing van Augustinus. Volgens Buber is de eerste mens geschapen als burger van de stad van God en leidde hij een leven volgens Gods wetten en wensen. Na zijn val leefde hij als burger van de stad van de mens, volgens zijn eigen standaarden, en enkel met behulp van goddelijke genade kan de mens terug tot de eerste stad/staat terugkeren. Rosenzweig daarentegen lees Baert vanuit de figuur van Abraham, voor wie het heidendom de originele geschapenheid vormt, waaruit de mens dankzij de openbaring van Gods liefde verlost wordt. Maar daar houdt het niet op. Niet alleen vormt het denken van Buber en Rosenzweig een filosofische vertaling van Bijbelse figuren, deze figuren leiden ook tot zeer uiteenlopende visies op de relatie tussen filosofie en religie. Het is dan geen toeval dat de meest 'christelijke' (door Augustinus en Adam geïnspireerde) visie ook de meest universele is: volgens Buber is de joodse traditie slechts één van vele wegen naar dezelfde universele waarheid. Volgens Rosenzweig daarentegen is de joodse en de christelijke openbaring *slechts* een valabele manier om tot een immer partiële universele waarheid te komen.

In mijn eigen bijdrage presenteer ik enkele weinig bekende religieuze invloeden op Kafka. In de Kafkakritiek wordt er vaak zeer negatief gesproken over de rol van Max Brod in de vroege Kafkareceptie. Zijn 'theologische' lezing van het literaire werk van Kafka wordt afgedaan als een simplificerende vertaling van een literair genre in een theologisch discours. Ik toon echter aan dat in Kafka's werk deze beide genres vanaf het begin reeds verweven waren, en dat de specifieke aard van de verbinding voorwerp was van complexe discussies tussen beide schrijvers. Het is bekend dat in die discussies het denken van Martin Buber een belangrijke rol speelde. Maar er zijn ook andere invloeden aan te tonen, zoals een protestantse invloed via het werk van Troeltsch en Kierkegaard. Deze invloed is

aanwezig in

hun werk ondanks (of misschien net dankzij) een scherpe afwijzing van het denken van Kierkegaard. Deze analyse van het religieuze in de achtergrond van Kafka's literatuur dient ook een hoger doel. Zo wordt duidelijk in welke hoge mate Kafka's literatuur reeds vanaf het begin betrokken was op religie, en hoe religieuze argumenten een rol speelden in het tot stand komen van zijn literatuur, en van zijn visie op de religieuze verantwoordelijkheid van de schrijver.

Luc Anckaert sluit af met een discussie over Levinas en de vraag tot welke verantwoordelijkheid de menselijke geschapenheid leidt. Anckaert volgt daarbij de complexe meanderingen van Levinas' handschrift *Et Dieu créa la femme*. Deze 'bijbels-filosofische' herlezing van een talmoedtraktaat vertelt ons via enkele bijzondere inzichten het verhaal van de geschapen mens als burger van twee werelden: die van de concrete ethiek en die van de oneindige verantwoordelijkheid. Wat daarbij telkens terugkomt is de kritiek op de classificerende logica en de intellectuele antropologie van het Westerse denken. Hier laat Anckaert de filosoof Levinas in discussie gaan met de talmoedlezer Levinas. Wat komt er eerst: onze persoonlijke geschapenheid of de universele orde van de ethiek? Aan de hand van een lezing van het verhaal van Abraham en Isaak door Derrida komt Anckaert tot de conclusie dat moraal, leven, toekomst,... enkel mogelijk is dankzij het – gruwelijke – geheim van de totale overgave van Abraham aan Gods eis zijn eigen zoon te doden. Het is een bevreemdende en moeilijke boodschap in deze tijd: de dood moet worden gedood, ofwel: het geweld van de religie maakt verantwoordelijkheid mogelijk.

David DESSIN